

En strategi för den goda **maten**

En strategi för den goda maten är framtagen av Ann-Helen Meyer von Bremen och Gunnar Rundgren åt Omställningsnätverket. Den bygger på en strategi som författarna gjorde 2017. Denna har uppdaterats och cirkulerats till en större grupp för synpunkter under våren 2024, vilka i möjligaste mån har inkorporerats. Strategin i sin helhet har färdigställts oktober 2024.
Kontakt: gunnar@grolink.se

Inledning

Mat är något mer, mycket mer, än vilken vara som helst på marknaden. Det är inte bara något som vi behöver dagligen för att överleva, utan är också djupt kopplad till vilka vi är och varifrån vi kommer. Det är vardag, det är fest och det är framförallt vår direkta koppling till jorden. Idag är den mesta maten vi äter industriellt producerad med lång väg mellan jord och bord. Storskaliga monokulturer, intensivt beroende av olika insatsvaror, kännetecknar livsmedelsindustrin, med konsekvenser som bland annat näringsbortfall, förlorade ekosystem, stora brister i djurhållning och förlust av matjord. Samma dag som detta skrivs har WWF släppt ett pressmeddelande att den främsta drivkraften för förlusten av vilda ryggradsdjur beror på vårt livsmedelssystem.

Sedan Omställningsnätverket tog form i Sverige har matfrågan varit en central del i vårt arbete. Det är ett konkret sätt att börja ställa om lokalt med sina grannar och skörden är så mycket mer än olika fantastiska grödor. Genom maten har vi lärt oss hur vi kan vara del av en positiv utveckling som stärker den lokala resiliensen samt även vår relation med jorden. När jorden mår bra, blir skörden bättre.

Våren 2020 slog pandemin till och tydliggjorde en sårbarhet i de samhällssystem vi varje dag förlitar oss på. Omställningsinitiativet Ställ Om Söderhamn var snabba med att starta Potatisuppropet, som Omställningsnätverket lyfte till en nationell nivå. Sedan dess har vi peppat fler att sätta potatis varje vår och våren 2024 märktes ett större intresse än någonsin. Världsläget med krig i både Mellanöstern och Ukraina har återigen gjort det tydligt att tiderna är ovissa och vi behöver bygga på beredskapen.

Det är positivt att beslutsfattare börjat inse vikten av livsmedelsberedskap, och att regeringen inlett arbetet med Livsmedelsstrategi 2.0. Vi menar att det behövs en helt annan förståelse kring hur denna mat ska produceras. Vi vet också att det inte räcker hela vägen med att fler sätter potatis. Det vi behöver är strategier som tar oss framåt mot strukturer där livet i och på jorden värnas. Strategier för livgivande strukturer där maten vi äter och producerar bidrar till blomstrande ekosystem och lokalsamhällen. Därför är vi oerhört glada och stolta att presentera "En strategi för den goda maten" som Ann-Helen Meyer von Bremen och Gunnar Rundgren tagit fram. Vi vill också rikta ett särskilt tack till alla kloka medaktörer som varit med och läst, tyckt till och kommit med värdefull feedback.

För jorden, för människorna och för den goda maten

10 oktober 2024

Arci Pasanen

Omställningsnätverket

Introduktion

Sverige har, oavsett politisk färg på regeringen, under en mycket lång tid fört en politik som främjar framväxten av ett industriellt specialiserat lantbruk. Det är ett lantbruk som är tungt beroende av energi och importerade insatsmedel. Lantbruket, och hela livsmedelskedjan – från lantbrukets underleverantörer till butikskedjor – har genomgått en kraftig strukturrationalisering som inneburit allt färre och större företag, ojämnt fördelade i landet. Det här har gett en livsmedelskedja som inte är hållbar och som är sårbar vid minsta störning. Här är vårt förslag till strategi för ett resilient livsmedelssystem som ger oss god mat.

Pandemin och Rysslands invasion av Ukraina har återfört livsmedelsberedskap på samhällsagendan. Detta är välkommet, men en livsmedelsstrategi värd namnet behöver även hantera den ekologiska krisen, vars effekter på samhället sannolikt kommer att öka markant. Dessutom kommer kostnaderna för energi fortsätta att vara höga och sannolikt att öka, vilket kommer att påverka hela samhället och göra en resilient livsmedelsförsörjning till en central fråga.

Det finns en gryende motreaktion mot den anonyma massmarknaden och mot det allt mer storskaliga lantbruket. Den tar sig en mängd olika uttryck: stadsodling, matlagning, andelsjordbruk, direkthandel, REKO-ringar, mathantverk, Slow Food, rättvisemärkt, vegetariskt och ekologiskt står alla för en önskan om något annat. Man strävar efter en närmare relation till maten, naturen och mellan de som producerar och de som konsumerar och begreppet "relationsmat" används ibland. Denna livsmedelsstrategi avser att stödja och stimulera en sådan utveckling.

Strategin utgår från dagens situation och de förhållanden som kan antas gälla fram till 2040. På längre sikt är det sannolikt att vi måste frigöra oss ännu mer från ensidighetens och marknadens dominans över livsmedelsproduktionen. Våra förslag pekar ut en sådan inriktning samtidigt som de försöker hitta vägar att få den nuvarande marknaden att fungera bättre. Strategin måste också förhålla sig till att Sverige för närvarande är EU-medlem samt deltar i ett antal andra internationella avtal, vilka begränsar vår handlingsfrihet. Vi tar ändå ut svängarna och föreslår vissa åtgärder som ibland står i strid med dessa. Detta kan antingen leda till att reglerna ändras eller till att det uppstår olika typer av konflikter som måste lösas. Det är viktigt att kunna se bortom den existerande ordningen, men också att förändringar sker gradvis så att de olika aktörerna kan förhålla sig till dessa.

En brist i de senaste regeringarnas arbete med respektive livsmedelsstrategier är att det främst handlat om ett internt arbete inom branschen. Det av regeringen nyligen tillsatta "Livsmedelspolitiska rådet" är ett tydligt exempel på detta. Rådet består enbart av personer från de stora livsmedelsindustrierna samt LRF. Här saknas representanter för konsumenter, miljörörelsen, andra bondeorganisationer som Småbrukarna och Ekologiska Lantbrukarna, forskning, grossister, dagligvaruhandel och restauranger. Fokus är på livsmedelsbranschens förutsättningar, inte på maten som äts. Under 2024 utvecklar regeringen (med hjälp av sagda råd) en livsmedelsstrategi 2.0. Mot bakgrund av ovanstående vill vi lämna ett antal förslag för en mer hållbar och resilient strategi för god mat. Denna strategi är strukturerad på samma sätt som den nationella strategin.

Problemanalys

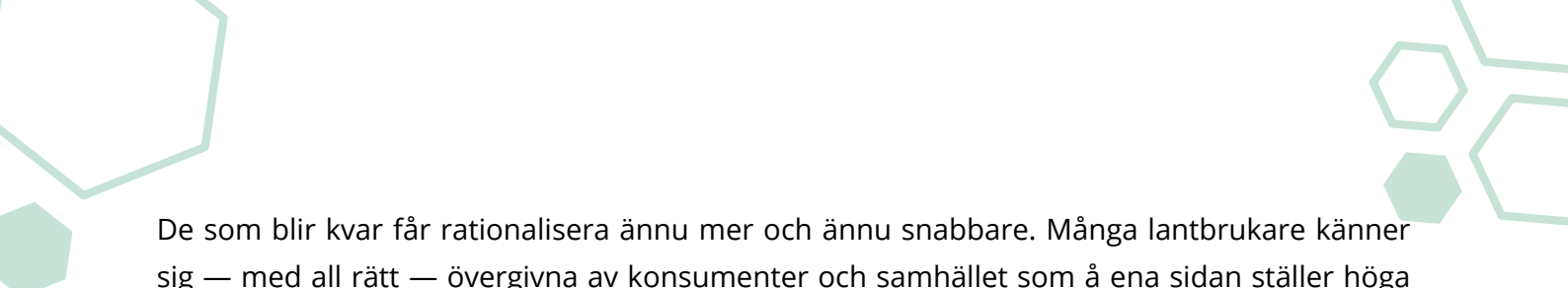
Strukturrationalisering

Jordbruken var tidigare mångsidiga matproducenter som direkt och indirekt sysselsatte många människor och därmed utgjorde stommen i landsbygden. Utöver att producera mat och fibrer förvaltade jordbruket landskapet och upprätthöll jordens bördighet och den biologiska mångfalden, både den vilda och den "tama" i form av växtsorter och lantraser. Jordbruket bedrevs på ett sätt som återskapade alla de nödvändiga resurserna – från matjorden till arbetskraften – och utvecklades i utifrån de lokala ekologiska och kulturella förhållandena.

I dag har jordbruket omvandlats till en produktionsapparat för råvaror vars främsta syfte är att säljas och denna förändring har förändrat hela vårt samhälle. Det är en förändring som har satt stora spår i landskapet. Runt 1850 fanns det uppskattningsvis 12 miljoner hektar betesmark (även skogsbete) och permanent slåttermark i Sverige, enligt den svenska rapporteringen för EU:s art- och habitatdirektiv. Det ska jämföras med cirka 400 000 hektar nu. För hundra år sedan fanns det 400 000 gårdar i Sverige där de flesta hade minst en mjölkko, någon gris och några höns. I dag finns det 56 000 gårdar i Sverige och av dessa har färre än 2 600 gårdar mjölkkor och endast 860 föder upp grisar till slakt. En liknande utveckling har skett inom växtodlingen. Drygt 60 procent av landets åkrar brukas av företag som brukar mer än 100 hektar åker. Potatis odlades tidigare i stora delar av landet av många odlare. Idag odlas 80 procent av all matpotatis i enbart fyra län: Skåne, Östergötlands, Hallands och Västra Götalands län. Den berömda norrländska mandelpotatisen kommer numera oftast från Östergötland. En tomatodlare i Trelleborg odlar mer än 60 procent av de svenska tomaterna.

Omvandlingen har inneburit en hög grad av specialisering och rationalisering. Tidigare var lantbrukarna något av tusenkonstnärer. I dag köper man i allt större utsträckning in de tjänster och produkter som man behöver för att kunna producera mat. Det gäller exempelvis maskiner, IT, drivmedel, konstgödsel, bekämpningsmedel, utsäde, avelsmaterial, foder, rådgivning, veterinärmedicin, arbetskraft reparationer och service. Det här innebär att lantbruket blivit beroende av många andra aktörer, samtidigt som man förlorat mycket av sin tidigare kompetens. Specialiseringen har också inneburit att den biologiska, sociala och kulturella mångfalden har minskat mycket snabbt och att landsbygden har utarmats på både folk och fä. Ett allt mer industrialiserat jordbruk innebär också att djuren får betala priset i form av ovärdiga förhållanden. Stora delar av dagens jordbruk har en rad negativa effekter på miljön och klimatet och flera av de nationella miljömålen kan därför inte nås. Specialisering och storskalighet handlar i huvudsak om att sänka kostnader, i första hand arbetskostnader, och inte om att effektivisera användningen av mark eller externa resurser. Att gårdarna blir större betyder inte heller att produktionen blir högre. Trots den långt drivna rationaliseringen är lönsamheten i jordbruket mycket låg.

För att motverka en del av de negativa effekterna av hur jordbruket drivs, utformar samhället lagar och regler samt beskattar vissa typer av insatsmedel (t.ex. diesel). Sverige har också rent allmänt ett högt kostnadsläge. I kombination med allt öppnare gränser leder detta till att vissa sektorer och stora delar av jordbruksbygderna inte längre är "konkurrenskraftiga" och jordbruk läggs ned i snabb takt.

De som blir kvar får rationalisera ännu mer och ännu snabbare. Många lantbrukare känner sig — med all rätt — övergivna av konsumenter och samhället som å ena sidan ställer höga krav men å andra sidan inte vill betala vad det kostar. De får ständigt signalen att rationalisera men när de gör det får de kritik.

Ohälsa och brutna samband

Synen på mat som rena handelsprodukter går igen i hela livsmedelskedjan. Det mesta av livsmedelsberedningen domineras av ett fåtal större företag som ofta ägs av - ännu större - multinationella företag. Den gemensamma måltiden som en viktig social och kulturell mötesplats förlorar allt mer sin betydelse. Allt fler människor äter sin mat ensamma, ofta i form av hel- och halvfabrikat, som take-away, färdiga måltider i restaurangkedjor eller som något man tar i farten. Livsmedelsverket varnar för att en fjärdedel av oss riskerar att få kroniska sjukdomar eller dö i förtid på grund av felaktig kost. Vi äter fler kalorier än vi behöver, 56 procent av alla män och 45 procent av alla kvinnor är överviktiga eller feta. Nästan vart fjärde barn i åldern 6–9 år lider av övervikt eller fetma, enligt Folkhälsomyndigheten. Det är uppenbart att det finns en rad fysiska och psykiska problem som kan förknippas med maten och hur den produceras, bereds, säljs och äts.

Det saknas kontakt mellan konsumenter och producenter och på samma sätt har kopplingen mellan platsen för matproduktionen och våra tallrikar blivit allt svagare i takt med internationaliseringen av livsmedelshandeln. Många människor saknar kunskap om hur mat produceras och förstår inte sambanden mellan landskap, lantbruk och tallrik. Många förstår inte heller vilka ramar som sätts av ekonomi och biologi, utan tror att de kan äta vad som helst när som helst, vilket också är en myt som upprätthålls av den kommersiella livsmedelskedjan. Det finns också en föreställning om att ny teknik ska kunna åstadkomma gratisluncher. Kunskapsbristen finns inte bara hos konsumenterna utan inom hela livsmedelskedjan. Livsmedelsföretag och handel ägnar sig åt avancerad storytelling om produkternas identitet, men de vackra bilderna har sällan något att göra med verkligheten. Det råder jordgubbssäsong året runt och hållbarhet handlar oftast mera om policydokument än reellt arbete. Stormarknader och externhandel breder ut sig och förstärker de anonyma kontaktytorna, samtidigt som de slagit ut både kunniga specialbutiker i innerstaden och lanthandlare. Andelen matkunnig personal har minskat kraftigt inom dagligvaruhandeln.

Antalet sysselsatta i de senare leden i livsmedelskedjan, restauranger och butiker, har ökat kraftigt under senare årtionden. Däremot har jobben inom primärproduktionen och den storskaliga livsmedelsindustrin minskat kraftigt, inte i första hand på grund av minskad produktion utan genom ökad rationalisering och produktivitetsutveckling. Inom den småskaliga livsmedelsförädlingen har sysselsättningen ökat något.

Sårbarhet och importberoende

Importen av mat har ökat snabbare än exporten och självförsörjningsgraden av många livsmedel har sjunkit. Det stora undantaget är spannmål, där Sverige har ett stort överskott som exporteras. Även det som produceras inom Sverige är idag nästan helt beroende av import av kritiska insatsvaror som drivmedel, reservdelar, konstgödsel, foder, veterinärmediciner och bekämpningsmedel samt specialingredienser för livsmedelsindustrin. Utöver det är själva distributionsapparaten mycket känslig för störningar. I händelse av kris blir vi väldigt snabbt utan mat. Redan "små" kriser får märkbara effekter; när landets största äggproducent drabbades av salmonella och tvingades slakta ut alla sina höns (15 procent av Sveriges ägg) märktes detta i hyllorna.

Trots att det under senare år har pratats mycket om livsmedelskedjans sårbarhet vid kris, har mycket litet hänt. I regeringens utredning om livsmedelsberedskapen, "Livsmedelsberedskap för en ny tid", föreslås bland annat lagring av livsmedel och insatsmedel. Positivt är också att kommunerna föreslås få i uppdrag att ansvara för livsmedelsberedskapen, då ansvaret hamnar mera lokalt. Utredningen föreslår samtidigt inga åtgärder när det gäller den sårbara strukturen inom livsmedelskedjan, trots att det är där den största sårbarheten finns.

Ett positivt resultat av den existerande livsmedelsstrategin var att den ledde till utvecklingen av regionala och lokala strategier eller handlingsplaner. Dessa har i de allra flesta fall haft annorlunda tyngdpunkt än den nationella strategin och har betonat utveckling av gastronomi, lokal mat, hälsosam mat, sysselsättning och upplevelseturism.

Samtidigt är det viktigt att det etablerade jordbruket ges goda möjligheter att både överleva och utveckla produktionen i en ny riktning med fler involverade människor, ökad hänsyn till djur, kultur och natur. Våra förslag möjliggör detta.

Övergripande mål

En livskraftig matproduktion försörjer befolkningen med tillräckligt med högkvalitativa livsmedel genom lokala och regionala livsmedelskedjor¹. Matproduktionen bygger på relationer och ömsesidig nytta och respekt, samtidigt som den vårdar och återskapar naturresurserna och den mänskliga kulturen.

Det övergripande målet representerar ett nytt samhällskontrakt mellan lantbruket, livsmedelsindustrin och medborgarna. Målen bygger på jordbrukets, jakten, samlandet, fiskets och renskötselns tre grundläggande roller:

---

¹ Livsmedelskedjor inkluderar också jordbruksproduktionens insatsvaror.

Att producera mat åt medborgarna.

Att vårda landskapen med alla dess invånare.

Att utveckla vår kultur.

De tre rollerna behöver i ökad utsträckning integreras i stället för att behandlas som skilda åt.

Strategiska områden

Ett resilient livsmedelssystem

Livsmedelsförsörjningen ska klara externa påfrestningar i samband med klimatförändringar, naturkatastrofer eller samhällskriser. Produktionssystemen ska vårda och återskapa naturresurserna och näringsämnen ska återcirkuleras i livsmedelskedjan så långt det är möjligt.

Förslag till åtgärder:

- Främja en utveckling av fler gårdar, livsmedelsföretag och butiker över hela landet.
- Sätt ett mål för självförsörjningsgrad.
- Gör jordbruksmarkens bördighet till ett nytt nationellt miljömål. Inför en åtgärdsplan för att öka åkermarkens bördighet.
- Främja biologisk mångfald i jord- och skogsbrukslandskapen, exempelvis genom att kraftigt öka arealen ängs- och betesmarker samt integrera växt- och animalieproduktion.
- Bevarandeåtgärder för lantraser och gamla växtsorter.
- Stöd till innovativa produktionssystem som kan bidra till resiliens och mångfald, till exempel skogsträdgårdar, plöjningsfria odlingar som inte baseras på kemisk bekämpning, skogs- och ängsbetesdrift med herdar.
- Stöd till kolinlagring i odlingsmark och betesmark.
- Ett fossilfritt lantbruk 2040.
- Kraftigt minskad användning av konstgödselkväve² och kemiska bekämpningsmedel.
- Mål för och stöd till ekologiskt jordbruk.
- Slut kretsloppen och inför skyldighet att ha system för återförsel av näringsämnen från avlopp³.
- Uppmärksamma och stöd fritidsodlingen.
- Genomför de åtgärder som föreslagits i utredningen Livsmedelsberedskap för en ny tid, vilka strävar till att upprätthålla en robust livsmedelsproduktion i hela landet.

² Konstgödselkväve står för mycket stora utsläpp av växthusgaser och många andra problem förbundna med tillförseln av reaktivt kväve. Så kallad fossilfri konstgödsel är ingen lösning på dessa problem även om den innebär en avsevärd minskning av växthusgasutsläppen (de stora utsläppen av lustgas minskar inte för att produktionen är fossilfri).

³ Detta förutsätter nya typer av avloppssystem som bygger på källsortering och kommer att ta lång tid att genomföra, men det gör det desto viktigare att börja nu.

Ökat värdeskapande och relationsmat

I livsmedelskedjan ska ökat värdeskapande och nya relationer mellan konsumenter och producenter ge en långsiktigt hållbar produktion och en god kost.

Förslag till åtgärder:

- Utvecklingsprogram för andelsjordbruk, tillsammansodlingar, matvärn och andra initiativ som bygger på nya och direkta relationer i livsmedelskedjan.
- Utvecklingsprogram för stadsnära odling för städer med över 50 000 invånare, inklusive avsättande av stadsnära jordbruksmark i jordbruksreservat som undantas exploatering.
- Stöd till gårdsförädling, mathantverk, småskalig förädling av livsmedel och besöksgastronomi.
- Kvalitetsprogram (utbildning, vägledning och nätverk) för restauranger och gatukök som utvecklar lokal gastronomi.
- Utvecklingsprogram för att ge låginkomsttagare, glesbygdsbefolkning och andra missgynnade grupper tillgång till högkvalitativ mat.

Marknad, handel och internationellt samarbete

Sverige ska gentemot sin omvärld prioritera lokal livsmedelsförsörjning, ett miljövänligt jordbruk och minskad sårbarhet.

Förslag till åtgärder:

- En överenskommelse mellan livsmedelskedjans aktörer, staten och kommuner och regioner om gemensamma sociala, miljö- och djurskyddskrav på livsmedel, som även kan tillämpas för import.⁵
- Förbud för import av animalier från länder som inte kan påvisa aktiva och effektiva åtgärder mot antibiotikaresistens.⁶
- Överenskommelser med grannländer om ömsesidiga livsmedelsgarantier
- Initiativ inom EU för att ändra EU:s jordbrukspolitik och handelsregler i riktning med denna strategi
- Kompensera svensk produktion för eventuella ökade kostnader relaterade till miljö- och djurskydd. Tillsätt en utredning för att föreslå hur detta ska ske genom, till exempel, införandet av importavgifter eller riktade stöd till produktionen utifrån en analys av kostnadsnackdel.
- Globalt initiativ för att undanröja patent på utsäden.
- Initiera arbete för att EU och FN ska anta utvecklingsplaner för kemiska bekämpningsmedel.
- Tillsätt en utredning om hur svensk livsmedelsexport ska utformas för att inte underminera produktion i andra länder, särskilt utvecklingsländer.

⁵ EU-medlemskap och andra avtal begränsar Sveriges möjlighet att reglera detta genom lagstiftning, men frivilliga överenskommelser med marknadens aktörer omfattas inte av dessa begränsningar.

⁶ Jfr med punkten ovan. Sverige kan införa begränsningar av import med hänsyn till folkhälsan.

Regler och villkor

Samhällets skatter, regler och andra villkor ska sträva efter att stödja det övergripande målet. De ska vara väl anpassade till olika sorters produktion, av olika storlekar och organiserade på olika sätt.

Förslag till åtgärder:

- Uppdra åt berörda myndigheter att förenkla regler så långt det är möjligt och att särskilt beakta hur regler och tillsyn påverkar små företag, företag med mångsidig produktion och nya affärsområden, samt ge förslag till ändringar i lagar med samma syfte.
- Förenkla regler för handel med utsäden.
- Undanröj hinder för användning och utveckling av lokala växtsorter och lantraser.
- Inför miljöavgifter (på diesel och konstgödsel mm) som återförs till näringen i form av minskade sociala avgifter för att gynna arbetsintensiv verksamhet och missgynna miljöskadlig verksamhet.
- Inför ett jordbruksavdrag med ett indexreglerat fast belopp oavsett storlek, för att gynna skuldfri uppbyggnad av företag samt små jordbruk.
- Inför avgiftsfri kontroll och tillsyn för ekologiskt jordbruk, småskalig slakt och livsmedelsförädling på livsmedelsområdet.
- Ändra Lagen om Offentlig Upphandling med syfte att stödja upphandling av lokal mat.
- Begränsa jordbruksföretagens storlek, särskilt för animalieproduktionen.
- Utred hur en modern jordreform skall kunna genomföras för att fler människor skall kunna driva naturbruk och hur gemensamma ägande och driftsformer kan stimuleras utan att öppna för att fonder eller företag skall kunna köpa mer mark.
- Skydda åkermark från exploatering.
- Inför principstopp för fler etableringar av externhandelsområden.
- Fortsatt stöd till lanthandel.
- Inför avgiftsfri registrering av biologiska bekämpningsmedel.
- Utforma landsbygdsprogrammet och andra EU-program för att stödja strategins genomförande.

Utbildning och information

Fler människor behöver vara engagerade i livsmedelssystemet. Befolkningen ska ha grundläggande kunskaper om livsmedelssystemet och ha goda förutsättningar att välja god och näringsriktig kost som är producerad på ett bra sätt.

Förslag till åtgärder:

- Satsa på en folkbildningskampanj på temat matlagning, hemkunskap och livsmedelsberedskap.
- Odling, djurskötsel, livsmedelsberedning och matlagning skall ges mer utrymme i skolundervisningen.
- Satsa på utbildningar om ekologiskt och regenerativt lantbruk och småskalig livsmedelsproduktion.

- De officiella kostråden ska även omfatta sociala, gastronomiska och miljömässiga aspekter.
- Stöd till utveckling av regional mat och terroir.
- Ge hela livsmedelskedjan, inklusive restaurang och storkök, ett kunskapslyft gällande matproduktionens olika delar. Främja mentorskap/lärlingssystem inom matproduktionen för att lära upp nya lantbrukare, mathantverkare osv. Stöd studiebesök och samarbetsprojekt mellan lantbruk och skolor och andra aktörer i livsmedelskedjan.

Innovation, forskning och rådgivning

Forskning och rådgivning ska inriktas på hållbara system och stödja de andra målen för strategin.

Exempel på inriktning:

- Alternativa strategier för att kontrollera skadedjur och sjukdomar i lantbruket.
- Sociala innovationer för livsmedelsproduktion, distribution och konsumtion.
- Småskaliga mångsidiga odlingssystem.
- Regenerativa odlingssystem som ökar mullhalt och kolinlagring.
- Lokal växtförädling.
- Utveckling av nya avlopps- och avfallssystem.

Genomförande

Utan tvekan kommer de föreslagna åtgärderna leda till ökade kostnader. Vi har ingen möjlighet att beräkna det, men vi ser det heller inte som ett avgörande problem. Att satsa på ett uthålligt och robust livsmedelssystem är en investering för framtiden. Vissa kostnader kommer att reflekteras som högre produktpriser medan andra kommer att behöva täckas av statsbudgeten. På sikt torde de sociala och ekologiska mervärdena från ett hållbart och resilient livsmedelssystem samt minskade kostnader av negativa "externaliteter" balansera de kostnader som uppstår under omställningsfasen. Erfarenheterna från de regionala livsmedelsstrategierna visar att det finns mycket att vinna på att föra frågorna om livsmedelssystemet närmare människorna. Det är viktigt att civilsamhället och hushållen ges stort inflytande över både utformning och genomförande. Engagerade människor som så långt som möjligt tar makten över maten i sina egna händer är en förutsättning för ett långsiktigt hållbart livsmedelssystem.

Vi står bakom en strategi för den goda maten

Holma Folkhögskola
– tillsammans odlar vi en hållbar värld!

